

KICHIK DAVLATLARNING GLOBAL TASHQI SIYOSAT OLIB BORISHIGA DOIR NAZARIYALAR TAHLILI

Oyatillo Rasuljon o'g'li Toshtemirov

Tayanch doktorant Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Annotatsiya. Maqolada kichik davlatlarning tashqi siyosatini shakllantirishga doir nazariy yondashuvlar, jumladan, **Realizm, Liberalizm, Konstruktivizm** va **Kichik davlatlar nazariyasi** asosida tahlil qilinadi. Ushbu nazariyalar doirasida kichik davlatlarning xalqaro tizimdagi o'rni, ularning mustaqil tashqi siyosat yuritish imkoniyatlari va yirik davlatlar bilan o'zaro munosabatlari ko'rib chiqiladi. Shu bilan birga, Qatar tashqi siyosatining dinamikasi va uning mintaqaviy hamda global miqyosdagi ta'siri nazariy konsepsiyalar asosida baholanadi.

Kalit so'zlar: kichik davlatlar, tashqi siyosat, geosiyosat, Qatar, xalqaro munosabatlar, **realizm, liberalizm, konstruktivizm.**

KIRISH.

Kichik davlatlarning tashqi siyosati kabi keng qamrovli tushuncha tahlilini boshlashdan oldin “kichik davlat” nima ekanligini ko'rib chiqsak. Xalqaro munosabatlar sohasida “kichik davlat” atamasi ko'pincha katta davlatlarga nisbatan cheklangan resurslarga, aholi va geografik o'lchamga ega bo'lgan mamlakatlarni tavsiflash uchun ishlatiladi. Siyosiy jamoalarning hajmi - ular davlatlar, shahar-davlatlar, imperiyalar va boshqalar bo'lsin - ijtimoiy fanlarda doimo keng muhokama qilinadigan mavzu bo'lib kelgan. Siyosatshunoslik, xalqaro munosabatlar, sotsiologiya va iqtisodni o'z ichiga olgan bir nechta fanlarda bu tushuncha ishlatilgani uchun, o'lchamning aniq ma'nosi va konseptualizatsiyasi sezilarli darajada o'zgarib turadi. Natijada, davlatlar hajmi bilan bog'liq barcha adabiyotlarni to'liq ko'rib chiqishning iloji yo'q. Ushbu asosiy

tushuncha o'lchamning murakkab modeli deb nomlanadi va u kichiklikning eng mos konseptualizatsiyasini va ularga asoslangan xatti-harakatlarning konturlarini o'z ichiga oladi.¹ Mazkur masalada umumjahon kelishilgan ta'rifi bo'lmasa-da, kichik davlatlarni ajratib turadigan bir qancha xususiyatlar mavjud, jumladan:

- Cheklangan aholi: Boshqa mamlakatlarga nisbatan nisbatan kam aholi soni.
- Kichik hudud: geografik jihatdan kichik hudud.
- Cheklangan iqtisodiy resurslar: ko'pincha bir nechta asosiy tarmoqlarga bog'liq bo'lgan nisbatan zaif iqtisodiyot.
- Cheklangan harbiy kuch: Kattaroq davlatlarga qaraganda kichikroq va texnologik jihatdan kam rivojlangan armiya.

Shu bilan birga kichik davlatlarning xalqaro maydonda mavjud bo'lishi uchun ma'lum darajada qiyinchilik va imkoniyatlar ham bor. Kichik davlatlar, turli xil jihatdan chegaralanganligiga qaramay, tarix davomida xalqaro munosabatlarda muhim rol o'ynagan. Biroq, ular ko'pincha global maydonda noyob muammolar va imkoniyatlarga duch kelishadi. Kichik mamlakatlar duch kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Tashqi bosimga nisbatan zaiflik: Kichik davlatlar, ayniqsa, xavfsizlik va iqtisodiy munosabatlar masalalarida kattaroq kuchlarning bosimiga ko'proq duchor bo'lishi mumkin.
- Cheklangan ishlab chiqarish yoki tovar almashish kuchi: Ularning kichikroq hajmi va resurslari xalqaro muzokaralarda savdolaishish kuchini cheklashi mumkin.
- Iqtisodiy qaramlik: Ko'pgina kichik davlatlar iqtisodiy jihatdan yirik davlatlarga qaram bo'lib, ularni global bozorlardagi ta'siriga qaram bo'lib qolishi mumkin.

¹ Máté Szalai, *Small States in the Middle East: The Complex Model of Size* (London: Routledge, 2022), 27-b.

- Xavfsizlik bilan bog'liq muammolar: Kichik davlatlar qo'shni davlatlar yoki nodavlat ishtirokchilar tomonidan xavfsizlik tahdidlariga duch kelishi mumkin.

Realizm. Xalqaro munosabatlardagi klassik nazariya bo'lgan realizm davlat xulq-atvorini shakllantirishda kuch va xavfsizlikning rolini birinchi o'ringa qo'yadi. Kichik davlatlar kontekstida realizm bu mamlakatlar anarxiya va raqobat bilan to'lgan dunyoda omon qolish va xavfsizligini birinchi o'ringa qo'yishi kerakligini ta'kidlaydi. Kichik davlatlar o'z xavfsizligini kuchaytirish uchun katta kuchlarga qarshi muvozanatni saqlash, ittifoq tuzish yoki past darajadagi tashqi siyosat yuritish kabi strategiyalarni qabul qilishi mumkin. Realizmda bir necha asosiy tamoyillar bor. Kuch siyosati: realizm xalqaro munosabatlarda hokimiyatning rolini ta'kidlaydi. Davlatlar anarxik xalqaro tizimda o'z kuchi va xavfsizligini maksimal darajada oshirishga intiladigan oqilona ishtirokchilar sifatida qaraladi.² Milliy manfaatlar: Davlatlar o'zlarining milliy manfaatlarini birinchi o'ringa qo'yadilar, bu ko'rsatkich ko'pincha xavfsizlik va iqtisodiy farovonlik nuqtai nazaridan aniqlanadi. Anarxiya: xalqaro tizim anarxik hisoblanadi, ya'ni qoidalar yoki me'yorlarni qo'llash uchun markaziy hokimiyat mavjud emas. Realizm hozirgi kunga kelib bir necha turlarga ajralganini ko'rish mumkin: Klassik realizmda qarama-qarshilik va hokimiyat uchun kurash manbai sifatida inson tabiatiga e'tibor qaratiladi. Neorealizm (yoki strukturaviy realizm): ziddiyatni inson tabiatiga emas, balki xalqaro tizimning anarxik tuzilishiga bog'laydi. Neoklassik realizm: davlat xulq-atvorini ifodalashda ham xalqaro, ham ichki omillarni hisobga olgan holda klassik realizm va neorealizm elementlarini o'zida birlashtiradi. Realist siyosatchilar tashqi siyosatga pragmatik yondashish tarafdori bo'lib, harbiy qudrat, strategik ittifoqlar va ehtimoliy tahdidlarga qarshi muvozanatni saqlash muhimligini ta'kidlaydilar. Ular ko'pincha idealistik yoki axloqiy yondashuvlarni tanqid qilib, bunday strategiyalar davlat xavfsizligi va manfaatlariga putur etkazishi mumkin deb hisoblaydilar. Realizm xalqaro

² Anders Wivel. *Realism in Foreign Policy Analysis*.

munosabatlarda ham akademik munozaralarga, ham amaliy siyosatni ishlab chiqishga ta'sir ko'rsatuvchi yetakchi istiqbol bo'lib qolmoqda.

Liberalizm. Liberalizm hamkorlik, institutlar va iqtisodiy o'zaro bog'liqlikka qaratilgan qarama-qarshi istiqbolni taklif etadi.³ Liberal nazariyotchilarning ta'kidlashicha, kichik davlatlar xalqaro tashkilotlar va institutlarda ishtirok etishdan foyda ko'rishi mumkin, bu esa kuch assimetriyasi muammolarini yumshatishga va tinchlik va barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi. Iqtisodiy o'zaro bog'liqlik ham hamkorlik uchun turtki yaratishi va mojarolar ehtimolini kamaytirishi mumkin.⁴ Tashqi siyosatdagi liberalizm hamkorlikka, xalqaro institutlarga, demokratik qadriyatlarni targ'ib qilishga urg'u beradi. Bu shuni ko'rsatadiki, demokratiyalar bir-biri bilan urush qilish ehtimoli kamroq va iqtisodiy o'zaro bog'liqlik nizolarni kamaytiradi. Tarixiy jihatdan, uning ildizlari ma'rifatparvarlik tafakkuriga va Immanuel Kant va Vudro Vilson kabi shaxslarga borib taqaladi. Liberal siyosat ko'pincha xalqaro tashkilotlarni, inson huquqlarini va mojarolarni diplomatik yo'l bilan hal qilishni qo'llab-quvvatlaydi. Tanqidchilarning ta'kidlashicha, liberalizm haddan tashqari idealistik bo'lishi mumkin va ba'zida kutilmagan oqibatlarga olib keladi.

Konstruktivizm. Konstruktivizm, xalqaro munosabatlardagi nazariy nuqtai nazar, davlat xulq-atvorini shakllantirishda g'oyalar, me'yorlar va o'ziga xos qadriyatlarning rolini birinchi o'ringa qo'yadi. Bu nazariya kichik davlatlarning tashqi siyosatiga ularning milliy o'ziga xosligi, madaniy qadriyatlari va tarixiy tajribasi ta'sir ko'rsatishini ifodalaydi. Konstruktivizm kichik davlatlar qanday qilib o'ziga xos tashqi siyosat konsepsiyalarini ishlab chiqishlarini va umumiy qadriyatlar va me'yorlar asosida boshqa mamlakatlar bilan aloqa qilishlarini namoyon qilishga yordam beradi. Konstruktivizm davlatlar nafaqat moddiy manfaatlar, balki ularning madaniy qadriyatlari, tarixiy tajribalari, o'zlari

³ Michael W. Doyle. "Ways of War and Peace: Realism, Liberalism, and Socialism" (1997). 13-b.

⁴ G. John Ikenberry. *A World Safe for Democracy: Liberal Internationalism and the Crises of Global Order*. 45-b.

va boshqalar haqidagi tasavvurlari bilan ham harakatlanishini ta'kidlaydi. Ushbu nazariy obyektiv Qatarning tashqi siyosati haqida qimmatli fikrlarni taqdim etadi. Moddiy kuch va institutlarga e'tibor qaratuvchi realizm va liberalizmdan farqli o'laroq, konstruktivizm xalqaro tizim davlatlar va boshqa subyektlarning o'zaro ta'siri va umumiy tushunchalari orqali ijtimoiy jihatdan qurilganligini ta'kidlaydi.⁵ Milliy o'ziga xoslik deganda Qatarning so'nggi o'n yilliklarda, ayniqsa katta tabiiy gaz zahiralarining ochilishi bilan sezilarli darajada rivojlanganini ko'rsatish mumkin. Shuningdek, Qatar madaniyati va qadriyatlarini xorijda targ'ib qilish uchun muzeylari, san'at galereyalari va ta'lim muassasalaridan foydalanib, madaniy diplomatiya bilan faol shug'ullanadi. Bu uning yumshoq kuchini (soft power) oshirishga, ilg'or va bag'rikeng mamlakat sifatidagi obro'sini yaxshilashga yordam berdi. Qatarda joylashgan Al-Jazira media tarmog'i Qatar tashqi siyosatini shakllantirishda muhim rol o'ynadi va uning konstruktiv yondashuvini targ'ib qilishda asosiy vosita bo'ldi. Al-Jazira konstruktivizm vositasi sifatida Qatar qadriyatlarini targ'ib qilishda ajoyib media vosita deyish mumkin. Al-Jazira Qatarning bag'rikenglik, plyuralizm va ochiq muloqot qadriyatlarini ilgari surishda muhim rol o'ynadi. Tarmoq turli fikrlar, jumladan, mintaqadagi avtoritar rejimlarning muxolifat vakillari uchun platforma yaratdi.⁶

Kichik davlatlar nazariyasi. Mazkur nazariya xalqaro munosabatlarning kichik sohasi bo'lib, resurslari, aholisi va geografik o'lchamlari cheklangan mamlakatlar duch keladigan muammolar va ularda mavjud imkoniyatlarni o'rganadi. Bu davlatlar ko'pincha katta kuchlar bilan solishtirilganda hokimiyat assimetriyasi holatida bo'ladilar, bu esa o'z manfaatlarini himoya qilish va ta'sirini kuchaytirish uchun noyob strategiyalarni talab qiladi.⁷

Quvvat assimetriyasida kichik davlatlar ko'pincha katta kuchlar hukmronlik qiladigan dunyoda mavjudligi tushuniladi. Ushbu kuch assimetriyasi

⁵ [Jonathan Cristol](#). *Constructivism*

⁶ <https://www.aljazeera.com/>

⁷ Tom Long, *A Small State's Guide to Influence in World Politics* (Oxford: Oxford University Press, 2022), 8-b.

xalqaro muzokarlarda ularning teng huquqlilik kuchini cheklab qo'yishi va ularni tashqi bosimga nisbatan zaifroq qilishi mumkin. Iqtisodiy jihatdan yirik davlatlarga qaramlik faktori esa ko'pgina kichik davlatlarni global bozorlar va savdo siyosatidagi o'zgarishlarga nisbatan immunitetsiz qilib qo'yishi mumkin. Bundan tashqari kichik davlatlar qo'shni davlatlar yoki nodavlat tashkilotlar tomonidan xavfsizlikka tahdidlarga duch kelishi mumkin, bu esa ulardan mudofaa strategiyalarini qabul qilishni yoki yirikroq mamlakatlar bilan ittifoq tuzishni talab qiladi. Kichik davlatlarda cheklangan diplomatik resurslarga ega bo'lish holati ularning barcha yirik xalqaro forumlarda ishtirok etishini va keng doiradagi mamlakatlar bilan aloqalarini qiyinlashtiradi.

Bandvagoning. Keling, avval bandvagoning tushunchasini yoritsak. Qatar uchun bandvagoning ayni paytda eng qulay siyosiy makonga o'tib olish emas, balki omon qolish va xavfsizlikni ta'minlash uchun kattaroq kuchlar yoki dominant o'yinchilar bilan strategik moslashishni anglatadi. Qatar tarixan o'zini tahdidlardan himoya qilish uchun mintaqaviy va global kuchlar bilan hamjihatlikda bo'lgan, xoh bu Al-Udeyd aviabazasiga mezbonlik qilish orqali AQSh bilan hamkorlik qilish bo'lsin yoki 2017-yilgi blokadadan keyin Turkiya va Eron bilan aloqalarni yo'lga qo'yish. Maykl Barnettning kichik davlatlarning xulq-atvori haqidagi nazariyalariga ko'ra, bandvagoning murakkab geosiyosiy muhitda kichikroq davlatlar uchun odatiy strategiyadir. Qatar Saudiya Arabistoni kabi yirik davlatlarga qarshi chiqish o'rniga, o'z milliy manfaatlariga mos keladigan bo'lsa, ko'pincha AQSh kabi global kuchlar yoki hatto Turkiya kabi Fors ko'rfazi bo'lmagan davlatlar bilan hamkorlik qiladi. 2017-yilgi GCC inqirozi paytida Qatar blokada qiluvchi davlatlar tomonidan izolyatsiya qilinganidan keyin Turkiya va Eron bilan ittifoqlarini ikki baravar oshirib, klassik bandvagoningni namoyish etdi. Turkiya Qatarga tezda qo'shin kiritdi va blokada tufayli yuzaga kelgan bo'shliqlarni to'ldirish uchun savdoni kuchaytirdi. Eron esa Saudiya Arabistoni va BAA samolyotlarini yopib qo'yganida Qatar samolyotlari uchun havo hududini ochib, Qatarning suvda qolishiga yordam berdi.

XULOSA.

Kichik davlatlarning tashqi siyosati ularning cheklangan resurslari va geosiyosiy sharoitlari bilan belgilanadi, bu esa ularga o'z manfaatlarini himoya qilish va global maydonda ta'sir kuchini oshirish uchun turli strategiyalarni qo'llashga majbur qiladi. Realizm, liberalizm va konstruktivizm kabi nazariyalar kichik davlatlarning tashqi siyosat yuritish usullarini tushuntirishga yordam beradi, Qatar misolida esa bandvagoning strategiyasi uning omon qolish va ta'sirini saqlab qolish yo'lidagi muhim vosita ekanligi ko'rinib turibdi. Shu sababli, kichik davlatlar o'z manfaatlarini ta'minlash uchun xalqaro tizimning dinamikasidan o'ziga mos keladigan yo'llarni izlashda davom etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Máté Szalai, *Small States in the Middle East: The Complex Model of Size* (London: Routledge, 2022).
2. Anders Wivel. *Realism in Foreign Policy Analysis*.
3. Michael W. Doyle. "Ways of War and Peace: Realism, Liberalism, and Socialism" (1997).
4. G. John Ikenberry. *A World Safe for Democracy: Liberal Internationalism and the Crises of Global Order*.
5. [Jonathan Cristol](#). *Constructivism*
6. Tom Long, *A Small State's Guide to Influence in World Politics* (Oxford: Oxford University Press, 2022).